

dönüm noktası teşkil ettiği için bu olayın gerçekleştiği gece özel bir anlam taşır. Kadir gecesinin önemine işaret eden bir hadiste, önceki ümmetlerin uzun ömürlü olmaları sebebiyle fazla sevap kazanma imkânına sahip bulunmalarına karşılık müslümanlara Kadir gecesinin verildiği belirtilir (*el-Muvaṭṭaʿ*, “İtikâf”, 6). Kadir sûresinde bildirildiğine göre bu gecede Allah’ın izniyle melekler ve Cebrâil yeryüzüne iner ve gece boyunca yer yüzüne barış ve esenlik hâkim olur.

Kadir sûresinde verilen bilgiler, Kur’an’ın ramazan ayında (el-Bakara 2/185) ve bütün hikmetli işlerin kararlaştırıldığı mübarek bir gecede (ed-Duhân 44/3-4) indirildiğine dair âyetlerle birlikte ele alındığında Kadir gecesinin ramazan ayı içinde bulunduğu sonucu ortaya çıkar. Bu gecenin daha çok ramazanın son on veya yedi günündeki tekli gecelerde aranması gerektiğine dair hadisler (Buhârî, “Fazlû leyleti’l-Kâdr”, 2-3; Müslim, “Şıyâm”, 205-220) gecenin tesbitiyle ilgili bazı ipuçları vermektedir. Bu hususta sahâbeden gelen rivayetlerde en çok ramazanın 27. gecesine öne çıkıyorsa da (Müslim, “Şalâtü’l-müsâfirîn”, 179-180, “Şıyâm”, 220-221; Ebû Dâvûd, “Şehru Ramazân”, 2, 6; Tirmizî, “Şavm”, 72) bu rivayetler ihtilâflı olduğundan kesinlik ifade etmemektedir. Bazı nakillerde Hz. Peygamber’in Kadir gecesinin vaktini haber vermede teşebbüs ettiği, ancak o sırada bir konuda anlaşmazlığa düşen iki sahâbînin Resûlullah’a başvurması üzerine buna fırsat bulamadığı, daha sonra da konunun zihninden silindiği bildirilir (Buhârî, “Fazlû leyleti’l-Kâdr”, 4; Müslim, “Şıyâm”, 217; Dârimî, “Şavm”, 56).

Kadir gecesinin kesin olarak belirlenmemesinin hikmeti üzerinde duran âlimler, bu durumun gecenin feyzinden istifade etmek için daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Zira Kadir gecesinin bildirilmesi halinde müslümanlar sadece o geceyi ihya etmekle yetinebilirlerdi. Halbuki kısmî belirsizlik sayesinde müminlerin Kadir gecesine ümidiyle bütün ramazan gecelerini ibadet şuuru içerisinde geçirmeleri söz konusudur. Ayrıca Kadir gecesinin bildirilmemesi yoluyla müslümanların bilerek ona saygısızlık göstermeleri veya tâzimde aşırıya kaçmaları önlenmiş olur (Zemahşerî, IV, 273; Fahreddin er-Râzî, XXXII, 28-29).

Bir hadiste inanarak ve mükâfatını Allah’tan bekleyerek Kadir gecesini ihya edenlerin geçmiş günahlarının affedileceği müjdelenmiştir (Buhârî, “Fazlû ley-

leti’l-Kâdr”, 1; Müslim, “Şalâtü’l-müsâfirîn”, 175-176). Ramazanın son on gününe girildiğinde Hz. Peygamber dünyevî işlerden uzaklaşıp i’tikâfa çekilir, geceleri daha çok ibadet ve tefekkürle geçirdiği gibi ailesini de uyanık tutardı (Buhârî, “Fazlû leyleti’l-Kâdr”, 5; “İtikâf”, 1; Müslim, “İtikâf”, 1-5; Tirmizî, “Şavm”, 73). Bir hadiste Resûl-i Ekrem’in Kadir gecesinde, “Allahım! Sen affedicisin, affi seversin, beni de affet!” şeklinde dua edilmesini tavsiye ettiği belirtilir (Tirmizî, “Da’avât”, 84; İbn Mâce, “Du’â”, 5). Bu sebeple müslümanlar, ramazan ayının son on gecesini ve özellikle âlimlerin çoğunluğunun işaret ettiği 27. geceyi, kulluk bilinci içinde ibadet ederek ve geçmişte yaptıkları hataları bir daha tekrarlamamaya kesin karar vererek geçirmeye özen gösterirler.

Kadir gecesine hakkında birçok risâle yazılmıştır. Bunlar arasında Bedreddin el-Karâfî (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3582; TSMK, III. Ahmed, nr. 545), Ali el-Kârî (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3666; Hacı Mahmud, nr. 329), Ahmed b. Ali el-Bûnî (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2083), Süleyman b. İbrâhim el-Alevî (İÜ Ktp., AY, nr. 3280), Muhammed Abdürreâûf el-Münâvî (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 239) ve Aziz Mahmud Hüdâyî’nin (Gazi Hüsrev Bey Ktp., Karagöz Bey, nr. 3571) eserleri sayılabilir (ayrıca bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “kdr”, “lyl”, “nzl” md.; Ebû’l-Bekâ, *el-Külliyât*, “kdr” md.; *el-Muvaṭṭaʿ*, “İtikâf”, 1-6; Dârimî, “Şavm”, 54-56; Buhârî, “Fazlû leyleti’l-Kâdr”, 1-5, “İtikâf”, 1; Müslim, “Şalâtü’l-müsâfirîn”, 175-176, 179-180, “Şıyâm”, 205-222, “İtikâf”, 1-5, 7; İbn Mâce, “Şıyâm”, 56-58, “Du’â”, 5; Ebû Dâvûd, “Şehru Ramazân”, 1-7; Tirmizî, “Şavm”, 72-73, “Da’avât”, 84; Taberî, *Câmi’u’l-beyân* (Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XV, 327-331, 339; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Hacı Selimağa Ktp., nr. 40, vr. 895^a-896^a; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), IV, 273; Fahreddin er-Râzî, *Me-fâtihu’l-ğayb*, XXII, 27-37; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-veciz* (nşr. Tayyar Altıkulaç), Ankara 1406/1986, s. 9-28; İbnü’l-İrâkî, *Leyletü’l-kâdr: Ma’nâhâ ve vakte’hâ ve’d-du’â fihâ*, Kahire 1407/1987; Manastırî İsmail Hakkı, *Şerhu’s-sâdir fi fezâili Leyleti’l-kâdr*, İstanbul 1325; Ispartalı Zeynelabidin, *Türkçe Mev’izaları*: *Leyle-i Celile-i Kadir*, İzmir 1928; Fâruk Hamâde, *Leyletü’l-kâdr fi’l-Kitâb ve’s-Sünne ve hayati Selefî’s-sâlihîn*, Beyrut 1416/1995; Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân* (trc. Muhammed Han Kanyan v.dğr.), İstanbul 1997, VII, 185-188.

M. SAİT ÖZERVARLI

Edebiyat ve Sosyal Hayat. Kadir gecesinin Kur’an-ı Kerîm ve hadislerde ifadesini bulan önemi, bu gecede yapılan

ibadet ve duaların kabul edileceğine, bu geceyi ihya edenlerin günahlarının bağışlanacağına dair Hz. Peygamber’in açıklamaları, müslüman toplumlarda ve özellikle Osmanlılar’da Kadir gecesinin diğer kandillere göre daha büyük ilgi görmesine, bu arada sosyal hayata yansımına, örf ve âdetlerin zenginleşmesine vesile olmuştur. Divan edebiyatında Kadir gecesine kasidelerin dua kısımlarıyla ramazâniyye, bayramiyye, rubâî ve tuyuğlarda, yeni edebiyatta ise müstakil dinî manzumeler yanında ramazan ve kandillerle ilgili şiirlerle bu gece indirilmeye başlandığından Kur’an’dan bahseden şiirlerde işlenmiştir.

Kadir gecesinin divan şiirinde “leyle-i Kadir, şeb-i Kadir, şâm-ı Kadir” gibi terkiplerde gerçek ve mecaz anlamlarıyla ve cinas, tevriye, îhâm, îhâm-ı tenâsüb gibi edebî sanatlarla zengin bir kullanım alanı vardır. Gökten rahmet ve bereketin sabah kadar yağdığını anlatmak için “nûr-ı Kadir, nûr-ı şeb-i Kadir”; sevgilinin yerini ifade için “sarây-ı Kadir, küşe-i Kadir”; sevgiliye kavuşma için “Kadir-i visâl, Kadir-i vâsl” gibi terkipler kullanılmıştır. Kadir gecesinin lutf ve ihsan gecesine olduğu Şeyhülislâm Yahyâ’nın, “Gün gibi tulû etti bu şeb necm-i hidâyet / İyd etti şeb-i Kadir’i erip ehl-i velâyet” beytiyle Nâilî-i Kadîm’in, “Eylemez secde-i eşcâr-ı şeb-i Kadir’i nigâh / Cilve-i kâmet-i kaddinden olanlar âgâh” beytinde ifade edilmiştir. Enderunlu Vâsıf bu gecenin bütün insanlara mağfiret getireceğini, “Bil kadrini zîrâ ki bu şehrin şeb-i Kadir’i / Bî-şek sebeb-i mağfiret-i âlemiyandır” beytiyle anlatır. Böylece “kıymet” anlamındaki kadir kelimesiyle geceyi belirten Kadir’in aynı kökten gelişti çeşitli kelime oyunlarına yol açmıştır. Divan şiirinde çok değerli olan geceler de mecâzen “kadir” kelimesiyle anlatılır: “Yârân u mey ü bâde buluştuk bu gece / el-minnetü lillâh bu şeb Kadir oldu” beytiyle Ahmed Paşa’nın, “Kadir derdim sohbetine her gece olsaydı Kadir / İyd derdim devletine olmasa pâyân-ı iyd” mısraları bu anlayışı aksettirir. Sevgilinin yüzü, saç ve gardanı Allah’ın leyle-i Kadir’de indirdiği veya değer verdiği kullarına seyrettirdiği nur gibidir. Bu sebeple sevgilinin, yüzünü gösterdiği gece ne kadar karanlık olsa Kadir gecesini aydınlığında ve değerindedir: “Nûr-i hüsnün berk urur zülfün dününde der gören / Bir mübârek ayda Kadir olmuş şeb-i yeldâyı gör” (Ahmed Paşa). Şairler memduhlarına dua ederken gecelerinin Kadir, günlerinin bayram gibi olmasını dilerler: “Dördüncüsü hakikat ere eksik bakmaya /

KADİR GECEŚİ

Bayram ola gündüzü Kadr ola gecesi" (Yûnus Emre); "Gündüzü ıyd u gecesi Kadr ola dem-be-dem / Bâri' katında her di-leği ola müstecâb" (Necâtî Bey).

Batı tesiri altında gelişen yeni Türk edebiyatı devresinde de Kadir gecesiyle ilgili şiirler kaleme alınmıştır. İsmâil Safâ'nın "Kitâbullah" adlı şiiri Kur'an-Kadir gecesi âlâkasını ele alan bir örnektir: "Sâyende azaldı zulûmât-ı beşerîyyet / Benzer mi fûrûğun sönük envârına Bedr'in / Câiz sana dense güneşi leyle-i Kadr'in / Ey nûr-ı hidâyet". Rıza Tevfik'in Cünye'de 1351 (1933) yılının Kadir gecesinde yazdığı "Kasîde-i Kadriyye", şairin gurbette geçirdiği bu gecede Fâtih Camii merkezli bir İstanbul hasretini, "Sahîhan gördüğüm bir lem'a-i âyât-ı rahmetmiş / Mübârek leyletül'l-Kadr'in ulûvv-i izz ü şânından / Güzel İstanbul'la hâtırdak hâlâ yâdi kalmıştı" mısralarıyla başlayarak anlatır. Cumhuriyet dönemi şairlerinden Arif Nihat Asya, Halit Fahri Ozansoy, Cemal Oğuz Öcal, Enver Tuncalp'ın da Kadir ve kandil geceleriyle ilgili şiirleri vardır. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Siyah ve Karanlık" şiirinde olduğu gibi bu devirde birçok şairin ramazanla ilgili şiirlerinde Kadir gecesi motif olarak işlenmiştir.

Ramazan mânileri içinde Kadir gecesi hakkında kaleme alınmış olanlar daha ziyade bu gecenin dinî özelliklerini ortaya koyar: "Olundu âleme müjde / Getirir âlemi vecde / Ağaçlar ediyor secde / Mübârek Kadir gecesi // Cümle âlem mesrûr olur / Hep günahlar mağfûr olur / Cümle yer gök pür-nûr olur / Mübârek Kadir gecesi". "Kadir gecesinde doğmak", "Annesi onu Kadir gecesi doğurmuş" gibi deyimlerle Kadir gecesinde doğan çocuklara Kadir ve Kadriye adlarının konulması da Türk halk kültüründe bu geceye verilen önemi gösterir.

Kadir gecesi özel ibadet ve duaları, bunlarla ilgili donanımları, teşrifat ve merasimleriyle Osmanlı toplum hayatında zengin bir gelenek oluşturmuştur. Ramazanla başlayan hatimlerin Kadir gecesinden önce tamamlanması ve o gece duasının yapılmasına dikkat edilmiş, değişik camilerde hâfızlar ve duahanlar tarafından sanatkârane ifadelerle duada bulunma âdet haline gelmiştir. Büyük camilerde bu duaların sabah namazına kadar devam ettiği bilinmektedir. Bunun yanında cami ve tekkelerde vaaz ve irşadda bu lunulur, bunlara halktan başka ulemâ, meşâyih ve devlet ileri gelenleri de katılırdı (Selânikî, II, 600). Bu vaazların başında "tasliye" adıyla Arapça okunacak mu-

kaddime ile sonunda yapılacak Türkçe dualar da geceye has uygulamalar olarak zikredilebilir (örnekler için bk. Mehmed Fevzi, s. 12-13, 46-47). Kadir gecesinden nasibini almak isteyenlerin yatısı namazını cemaatle kılmalarının yeterli olduğuna dair rivayetler, padişahların bu gece yatısı ve teravih namazlarıyla Osmanlı kroniklerinde "Kadir namazı" adıyla anılan tesbih namazını selâtin camilerinden birinde halkla beraber kılmalarına vesile olmuştur. Bu durum Osmanlı teşrifatında, padişah ve saray halkıyla devlet erkânının iftardan sonra Kadir kutlamalarının yapılacağı camiye giderken geçeceği güzergâhta "kadir alayı" adıyla bir merasim yürüyüşü düzenlenmesine de sebep olmuştur. Bundan dolayı alayın geçeceği güzergâhtaki yollar önceden tamir edilir, fenerler, çarkıfelekler, kandiller ve meşalelerle donatılarak aydınlatılır, binalar elden geçirilip boyanırdı. Güzergâhın uygun yerlerinde halkın alayı rahatça seyretmesi için oturma yerleri yapılır, bilhassa harem arabalarıyla seyre gelecek olanlar ve diplomatlar için özel alanlar ayrılırdı. Kadir gecesini ihya merasimleri fetihten itibaren önceleri Ayasofya'da, daha sonraları ise padişahın arzusuna göre belirlenen bir selâtin camisinde düzenlenirdi. XVI. yüzyıldan bu yana gerçekleştirildiği anlaşılan bu kutlamalar hakkında bilhassa XIX ve XX. yüzyıl kaynaklarında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre hünkâr imamı ve müezzinleri de törenlerin yapıldığı camilerde halkın karşısına çıkarlar, bu ise şehirde ayrı bir heyecana sebep olurdu. Büyük kalabalıkların katılımıyla gerçekleşen bu merasimler, güzel sesli imamların her rek'atı farklı bir makamda kıldırıkları teravih ve Kadir namazları, müezzinlerin cumhur müezzinliği tarzıyla ve rek'at aralarında okudukları "elvedâ" nakaratlı ramazan ve Kadir gecesi ilâhileriyle bir mûsiki ziyafetine dönüşürdü. Yaz mevsimine rastlayan ramazanlarda padişah ve devlet erkânı sahil saraylarda kaldıkları için önce deniz yoluyla Topkapı Sarayı'na gelinir, burada iftar edildikten sonra başta Ayasofya olmak üzere Sultan Ahmed, Beyazıt, Fâtih, Süleymaniye, Eyüp Sultan gibi camilere gidilir. Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*'inde bizzat şahit olduğu bu alaylar ve Kadir gecesinin Ayasofya Camii'nde ihyası hakkında bilgi vermektedir (I, 220-221). Osmanlı teşrifatındaki bayram alayı ve cuma selâmlığı törenlerine benzeyen bu merasim yürüyüşü gece yapıldığından deniz yolculuğu kısmı donanma, kara yolculuğu kısmı ise fener alayı mahiyetini ta-

şırdı. Hızır İlyas Çelebi de 1228 (1813) yılı Kadir gecesinde Ayasofya Camii'ne gidış-dönüş dolayısıyla yapılan merasimde gör-düklerini anlatır (*Târih-i Enderûn*, s. 61). XIX. yüzyılda artık Beşiktaş, Dolmabahçe gibi sahil saraylarda oturan padişahlar bölgede bulunan Kılıç Ali Paşa, Nusretiye, Dolmabahçe, Sinan Paşa ve Yıldız camilerine gittiklerinden alay da bu saraylarla camiler arasındaki güzergâhta düzenlenirdi. Balikhâne Nâzırı Ali Rızâ Bey, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde Nusretiye Camii'ndeki alaylar (bk. *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 233), Halit Ziya Uşaklıgil ise saltanat kayıkları ile denizden yapılan ve Tophâne Camii'nde ifa edilen merasimler (*Saray ve Ötesi*, s. 227) hakkında bilgi vermektedir. Emin Nihad Bey'in *Müsâmeretnâme*'sinde, "Atiyye Hanım yahut İhsan Hanım ile Uşşâkının Sergüzeşti" adını taşıyan üçüncü hikâyede, 1265 (1849) yılında Topkapı Sarayı ile Beyazıt Camii arasında yapılan kadir alayı sırasındaki törenler canlı bir şekilde tasvir edilmiştir (s. 163-170).

Kadir gecesi kutlamalarında Ayasofya Camii etrafında âdeta özel bir folklor ve gelenek oluşmuştur. Fâtih Sultan Mehmed zamanından başlayarak müzeye çevrilmesine kadar beş asra yakın bir süre Ayasofya Camii'nde düzenlenen Kadir gecesi kutlamaları, İslâm dünyasında hiçbir camiye nasip olmayan bir ihtişamlı yapılmıştır. Evliya Çelebi, 1045 senesi Ramazanının (Mart 1636) Kadir gecesinde Ayasofya müezzin mahfelinde Kur'an okurken güzel sesini duyan IV. Murad'ın iltifatına mazhar olarak Enderun'a alınmasını, Kadir gecesini Ayasofya'da ihyâ etmesinin bereketi olarak izah etmektedir. Ayasofya'nın Kadir gecesi bakımından önemli bir özelliği de İstanbul'daki sefirlerden başlayarak pek çok yabancı'nın buradaki kutlamaları caminin üst katında takip edebilmesine imkân verilmesidir. Uygulamanın ne zaman başladığı tesbit edilemese de Paul Hérigaut adlı bir Fransız'ın kaleme aldığı ve Ahmed İhsan Bey'in *Rus Ateşi* adıyla Türkçe'ye çevirdiği işgal yılları İstanbul'unu anlatan bir romanda (İstanbul 1926, s. 54-60) bunun uzun uzadıya anlatılması konunun yabancılara ne kadar ilginç geldiğini göstermektedir.

Minarelere Kadir gecesine has mahyalar çekilmesi, tek minareli camilere "kaf-tan giydirme" denilen uygulama (Ali Rıza Bey, s. 195; Ünver, s. 11), Osmanlı ülkesinin Ortadoğu ve Mısır gibi bölgelerinde minarelerde kandil yakılarak bayrak çekilmesi, camilerin iç mekânlarının bu ge-

ce daha özenle aydınlatılması, İstanbul'a ait bir özellik olarak mihrap üstünde iç mahya kurulması da (a.g.e., a.y.) bu geceye ait uygulamalar arasındadır. Şinâsi'nin, Sultan Abdülmecid'in Kadir gecesinde Tophane'yi ziyaret etmesi dolayısıyla Nusretiye Camii minarelerine mahya olarak çekilmesi için yazdığı, "Ferr ü şevketle bu şeb azm ederek şâh-ı cihan / Oldu tophânesine bedr-sıfat nûr-efşan // Leyle-i Kadr'i kadar kadr bulup her gecesi / Eyleye her günü mahiyyet-i ıyde rûçhan" beyitleri, son devirlerde Kadir geceleri padişahın gideceği camide kurulan mahyaların mahiyeti hakkında fikir verdiği gibi bu tarz dualara örnek olması bakımından da önemlidir. Süheyl Ünver de Osmanlılar'ın son döneminde Süleymaniye mahyacısının, Kadir gecesinde minareler arasında köprü üzerinde hareket eden araba ve altında balıklar resmederek hareketli mahya kurmasını anlatır (a.g.e., s. 10).

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Paşa, *Ahmed Paşa Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1966, s. 97; Necatî Bey, *Necatî Beg Divanı* (nşr. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1963, s. 26, 30; İbn Kemâl, *Divân* (haz. Mustafa Demirel), İstanbul 1996, s. 26; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 107; II, 600; *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Divânı* (haz. Raşhan Gürel), İstanbul, ts. (Kitabevi), s. 270; Hızır İlyas, *Târih-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 61; Şinâsi, *Müntehâbât-ı Eş'âr*, İstanbul 1287, s. 36; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1291, I, 220-221; Mehmed Fevzi Efendi, *Mevhibetü'l-vehhâb*, İstanbul 1274, s. 12-13, 46-47, 62-67; Emin Nihad, *Müsamere* (nşr. M. İsmet Uzun), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 163-170; Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (nşr. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 2001, s. 195, 227, 233-234; P. Hérigaut, *Rus Ateşi* (trc. Ahmet İhsan), İstanbul 1926, s. 54-60; Fazıl Hüsnü Dağlarca, *Çocuk ve Allah*, İstanbul 1940; A. Süheyl Ünver, *Mahya Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1940, s. 10, 11; Rıza Tefvik, *Serâb-ı Ömrüm*, İstanbul 1949, s. 180-186; Cemal Oğuz Öcal, *Ramazan Dilekleri*, İstanbul 1960, s. 28; Fevziye Abdullah Tansel, *Tanzimat Devri Edebiyatı'nda Dinî Şairler*, Ankara 1962, s. 66; Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul 1965, s. 227; Ârif Nihat Asya, *Duâlar ve Âminler*, İstanbul 1967; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 462; Âmil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, İstanbul, ts., s. 229-231; İsmail Coşar, *Kadir Gecesi ve Kâdilerimiz*, Ankara 1976, s. 24, 26; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı* (inceleme), Ankara 1990, I, 198-199; Ahmed Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 230-231; Vildan Serdaroğlu Şişman, *Zâti'nin Gazeliyatına Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayat* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 200-201; Mustafa Uzun, "Edebiyatımızda Ramazan ve Ramazaniyyelere Umûmî Bir Bakış", *Nesil*, III/11, İstanbul 1979, s. 7, 10; Pakalın, II, 131-132; "Ayasofya", *İst.A*, III, 1461-1463, 1470, 1475.

MUSTAFA UZUN

KÂDİR-BİLLÂH

(القادر بالله)

Ebü'l-Abbâs el-Kâdir-Billâh
Ahmed b. İshâk b. Ca'fer el-Abbâsî
(ö. 422/1031)

Abbâsî halifesi
(991-1031).

9 Rebülevvel 336'da (28 Eylül 947) Bağdat'ta doğdu. Annesi Dimne bir câriye idi. Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim gördü; Ebû Bîşr Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den Şâfiî fıkhi tahsil etti. Babasının ölümünden sonra miras yüzünden anlaşmazlığa düştüğü kız kardeşi tarafından Halife Tâi'-Lillâh'a hilâfeti ele geçirmeye çalıştığı söylenerek jurnal edildi. Yakanalmaktan korktuğu için bir süre Bağdat'ta gizlendikten sonra Batîha'ya gidecek Vali Mühezzebüddeve'ye sığındı (379/989-90). Burada kaldığı yaklaşık üç yıl boyunca Mühezzebüddeve ona çok iyi davrandı. Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve tarafından hal'edilerek tutuklanan amcası Mutî'-Lillâh'ın oğlu Tâi'-Lillâh'ın yerine 12 Ramazan 381'de (22 Kasım 991) Kâdir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Dönemin büyük şairlerinden Şerîf er-Radî uzun bir kasideyle onu övdü (*Divân*, I, 546). İktidarı boyunca Büveyhîler'in hâkimiyeti altında hüküm süren Kâdir-Billâh, Bahâüddeve'ye hil'at ve şehinşah unvanı verdi. Bahâüddeve, Kâdir-Billâh'a itaat edeceğine ve biat şartlarına uyacağına söz verirken halife de ona karşı vefakâr ve samimi olacağına and içti (İbnü'l-Esîr, IX, 79). Kâdir-Billâh, Bahâüddeve'nin hareketleri zamanında da Büveyhîler'in denetimi altında yaşadı.

Kâdir-Billâh devri, Abbâsî iktidarının güç kaybettiği ve başşehir Bağdat'ta bile hâkimiyetin zaman zaman aksadığı bir dönem oldu. Bağdat'ın Şii mahallelerinde hutbe Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh adına okundu. Kaynaklarda iç karışıklıklara ve buna bağlı olarak yağma ve hırsızlık olaylarına sık sık atıflar vardır. İktidarı süresince kendi varlığının tek belirleyicisi olan hutbelerin adına okunması için özel gayret gösteren Kâdir-Billâh'ı daha çok Abbâsî topraklarında yoğun olarak faaliyet gösteren Fâtımîler ve menfaatlerine göre davranan mahallî emîrlar meşgul etti. İktidarının ilk günlerinde Horasan'da hutbe bir süre daha Tâi'-Lillâh adına okundu. Kâdir-Billâh hilâfete geldiği zaman Mekke'de hutbe Fâtımîler adına okunuyordu. Mekke şerifine çeşitli

vaadlerde bulunmasına rağmen kendi adına hutbe okutmaya muvaffak olamadı. 386'da (996) Mekke şerifi Ebü'l-Fütüh'tan hac yapmaları için Iraklılar'a izin vermesini ve kendisine biat etmesini istedi. Kâdir-Billâh'ın biat teklifini reddeden Ebü'l-Fütüh, Iraklılar'a Abbâsî halifesinin adına hiçbir resmî alâmet taşıyamaları şartıyla hac için izin verdi. Kâdir-Billâh yine büyük gayret göstermesine rağmen hac yollarının güvenliğini sağlayamadığı için Iraklılar birçok yıl hacca gidemediler. Bu dönemde Fâtımîler'in Abbâsî topraklarındaki hâkimiyetleri sadece Haremeyn ile sınırlı değildi; 401 (1010) yılında Musul, Kûfe ve Enbâr'da hutbe Fâtımîler adına okunuyordu. Kâdir-Billâh, Kadı Ebû Bekir el-Bâkılânî'yi hutbenin kendi adına okunması için Bahâüddeve'ye gönderdi. Bahâüddeve'nin çabalarıyla hutbe yeniden Kâdir-Billâh adına okunmaya başladı. Sultan Mahmûd-ı Gaznevî, Kâdir-Billâh adına hutbe okuttuğunu Bağdat'a bir elçi göndererek kendisine bildirdi. Bundan çok memnun olan Kâdir-Billâh Sultan Mahmud'a hil'at, taç, bayrak ve saltanatını tasdik ettiğini belirten bir menşur gönderdi. Mahmud, çıkmış olduğu seferleri ve fetih haberlerini sık sık Bağdat'a bildirerek ele geçirdiği ülkelerdeki hâkimiyetini tasdik eden menşur göndermesini halifeden istedi ve iktidarı süresince Kâdir-Billâh'ı metbû tanıdı. Kâdir-Billâh, Karahanlılar tarafından tanınan ve sikkeleri üzerine ismi yazılan ilk Abbâsî halifesidir.

Hastalığı sırasında oğlu Ebû Ca'fer Kâim-Biemrillâh Abdullah'ı veliaht ilân eden ve adına hutbe okutan Kâdir-Billâh 11 Zilhicce 422 (29 Kasım 1031) tarihinde vefat etti. Dârülhilâfe'ye defnedilen cenazesi ertesi yıl âdet üzere büyük bir törenle Rusâfe'ye nakledildi (26 Zilkade 423 / 3 Kasım 1032). Kâdir-Billâh yumuşak huylu, hayır ve hasenatı bol, ilim adamlarını himaye eden bir halifeydi. Sık sık tebdilîki-yafetle halkın arasına karışır, iktâ arazilerinin gelirlerinden fakirlere tahsisat ayırırdı. İmar faaliyetleriyle de ilgilenmiş, başta Harbiye Mescidi olmak üzere bazı ibadet mekânlarının bakım ve onarımına önem vermiştir. Onun pazartesi ve perşembe günleri Divân-ı Mezâlim'e katılarak halkın şikâyetlerini dinlediği kaydedilmektedir.

Büveyhîler'e karşı çıkıp Abbâsî Devleti'ne itibarını yeniden kazandıran halife olarak bilinen Kâdir-Billâh, Bahâüddeve'nin Sünnî başkadı yerine Şii başkadı tayin et-